

Agata ŁAPIŃSKA*

CELE I METODY REWITALIZACJI ŚREDNIOWIECZNYCH FORTYFIKACJI GDAŃSKA NA PRZYKŁADZIE BASZTY LATARNIANEJ

Celem badań skoncentrowanych wokół Baszty Latarnianej w Gdańsku jest przede wszystkim zwrócenie uwagi na zapomniane zabytki oraz ich problematykę. Z analiz przeprowadzonych na podstawie materiałów z Narodowego Instytutu Dziedzictwa oraz literatury przedmiotu wynika, że obiekt pomimo szeregu zaniedbań, ma wysoką wartość. Całość badań doprowadziła do rozważań na temat wprowadzenia życia do zabytkowej architektury, w taki sposób, aby jej nowa funkcja była korzystna w skali miasta, współgrała z otoczeniem i tkanką historyczną obiektu. Pojawia się pytanie: adaptacja czy rekonstrukcja? W poszukiwaniu rozwiązania dla Baszty Latarnianej, najważniejszy staje się kontekst i analiza całego obszaru, tak aby obiekt przywrócić do użytku.

Słowa kluczowe: Baszta Latarniana, zabytek, adaptacja, trwała ruina, funkcja

1. WPROWADZENIE

System fortyfikacji Gdańska wyróżnia się pod kątem stopnia zachowania obwarowań na tle innych miast w Polsce. W wielu przypadkach pierwotna integralność systemów obwarowań jest zerwana, a przywrócenie jej jest praktycznie niemożliwe. Współcześnie nie ma też większego zapotrzebowania na pełną jednoznaczną odbudowę murów obronnych, ze względu na brak funkcji praktycznych, poza edukacyjną i historyczną. Baszty i bramy, pełniące samodzielne funkcje użytkowe, są obecnie jedynymi fragmentami możliwymi do zagospodarowania. Zachowane są przeważnie w stanie zadowalającym. W związku z tym problematyka rewitalizacji obiektów zabytkowych powiązanych z systemem fortyfikacji nie jest jednoznaczna i należy dokonać analiz tak, aby nie dopuścić do dalszego niszczenia tej historycznej części tkanki miasta. Brak ingerencji skutkuje korozją zabytków, spadkiem

---

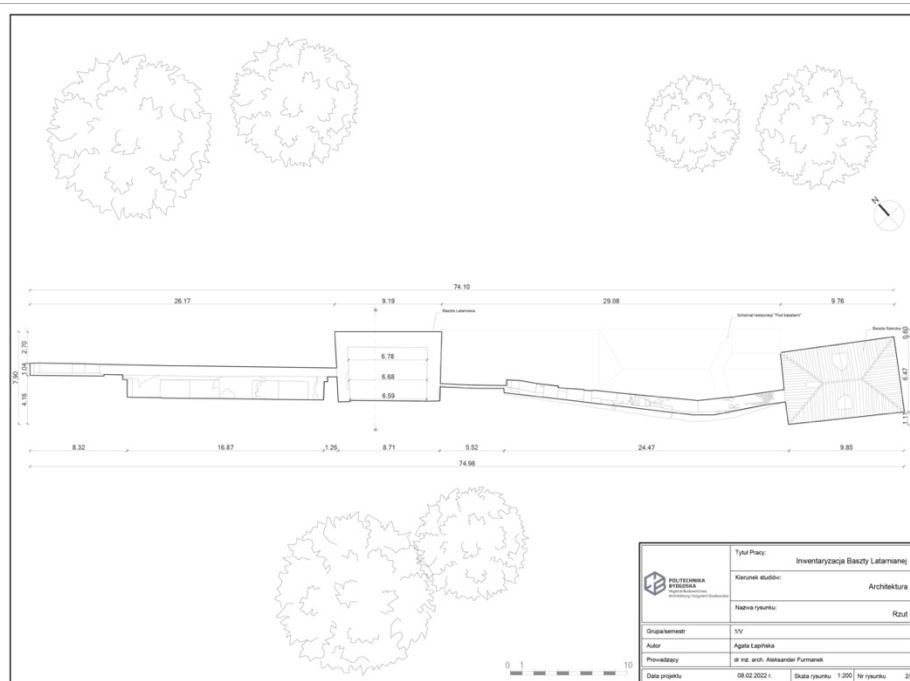
* Politechnika Bydgoska im. Jana i Jędrzeja Śniadeckich w Bydgoszczy, Wydział Budownictwa, Architektury i Inżynierii Środowiska. ORCID: 0000-0002-4505-4198.

atrakcyjności miasta i jego tożsamości – ducha miejsca. Obserwacja tej sytuacji motywuje do podjęcia pytań na temat właściwego sposobu uatrakcyjnienia niszczonego zabytku. Jako przykład do rozważań na ten temat posłuży mi Baszta Latarniana w Gdańsku, zlokalizowana przy ul. Latarnianej. Wykonane badania historyczne i zabytkoznawcza analiza wartościująca prowadzą do wniosku, że obiekt ten zasługuje na zaadaptowanie, które wpłynie korzystnie nie tylko na sam fragment systemu fortyfikacji, ale i na całe miasto.

2. MATERIAŁY I METODY BADAWCZE

2.1. Badania historyczne

Baszta Latarniana jest częścią murów miejskich Głównego Miasta w Gdańsku. Pierwotnie ustawiona była za podwójną fosą. Układ urbanistyczny wynikający z zabudowy obronnej jest czytelny do dzisiaj. Basztę Latarnianą zaczęto budować w 1343 r., co czyni ją najstarszą budowlą gdańskiej fortyfikacji. Baszta została zbudowana na planie prostokąta i była otwarta od strony miasta. W pierwszej fazie budowy wzniesiono najniższą kondygnację. W jej północno-zachodniej ścianie znajdowały się dwa otwory strzelnicze na wysokości 3,6 m. Przy Baszcie Latarnianej zachowały się fragmenty autentycznego lica z początkowej fazy budowy ze śladami napraw oraz uzupełnień. Mur wykonano z grubych cegieł (8-9,5 cm) układanych w wątku wendyjskim [Tajchman 2020] (dwie wozówki, główka). W drugiej fazie budowy, datowanej na przełom XIV i XV w. stosowano cegły o nieco mniejszej grubości, ale nadal o dużej główce i wozówce, ułożone w wątku gotyckim: główka, wozówka.

Rys. 1. Rzut z inwentaryzacji Baszty Latarnianej (stan na 8 lutego 2022)
[opracowanie własne]

W II poł. XVI w. wybudowano fortyfikacje bastionowe, przez co w XVII w. średniowieczne mury miejskie utraciły znaczenie obronne. Fosy zasypano w I lub I dekadzie XVII w. Bramy oraz baszty przeznaczono na magazyny, mieszkania i więzienia, a mury fortyfikacji zaczęły być stopniowo zabudowywane i wykorzystywane jako ściany nośne dla nowych konstrukcji użytkowych i domów. Ze względu na ograniczoną przestrzeń budynki te miały czasem około dwóch metrów głębokości, przez co lico murów w wielu miejscach było skuwane dla uzyskania kilkudziesięciu centymetrów więcej.

Rys. 2. Baszta Latarniana – 8. konstrukcja na murze od lewej strony. Fragment ilustracji *Obwarowania Gdańska z XVI wieku na planie O. Kloeppla z XIX stulecia* [Medievalheritage 2022]

Badania nad historią fortyfikacji Gdańska rozpoczęły się w XIX w. W I poł. XX w. badacze dokładniej analizowali pozostałości murów, jednakże ze względu na obudowane na nich obiekty, mieli bardzo ograniczony dostęp. Dopiero w latach 50. XX w. możliwe stały się dokładniejsze badania, na skutek zniszczeń po II wojnie światowej. W 1945 r. pod ruinami domów ukazały się zapomniane wcześniej pozostałości północnej części dawnych fortyfikacji, wpisując się ponownie w krajobraz Gdańska. Odbudowa miasta stała się okazją do oczyszczenia murów i ich zbadania. Pierwszych, gruntownych prac badawczych nad fortyfikacjami podjął się Jerzy Stankiewicz. Jego prace ze względu na kompleksowy charakter dały podstawy następnym naukowcom, którzy często opierali się na dokonaniach tego badacza.

Ostatni etap zmian przypada na lata 50. i 70. XX w. Nastąpiła wtedy zmiana w strukturze murów miejskich, związana z ich odbudową i zabezpieczeniem. Początkowo miała miejsce duża dowolność w rekonstrukcji fortyfikacji. Inicjatorzy tych przekształceń kierowali się przede wszystkim własną intuicją, podejmowali działania bez uprzedniego rozpoznania i bez sporządzania dokładnych analiz stanu pierwotnego. Takie zachowanie wynikało m.in. z braku specjalistów z większości dziedzin. Dokumentacje projektowe wykonywane były głównie przez Pracownię Konserwacji Zabytków i zachowane są w archiwum Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Głównym budulcem wykorzystanym do odbudowy murów były cegły rozbiórkowe, pochodzące zazwyczaj z obiektów nowożytnych, przez co ich wymiary są inne niż wymiary oryginalnych cegieł gotyckich.

Rys. 3. Baszta Latarniana i mur po pierwszym etapie odbudowy, około 1960 r.
[Archiwum PWKZ]

Szczegółowe badania architektoniczne i prace inwentaryzacyjne zostały wykonane przez pracowników Zakładu Historii Architektury Polskiej Politechniki Gdańskiej na początku lat 60. XX w. W skład badań włączono kolejno południowy ciąg fortyfikacji, północny (w 1960 r.) i zachodni (w 1973 r.). Badania te wyróżniały się wysoką rzetelnością i dokładnością. Autorem badań wielu obiektów architektonicznych był Ryszard Massalski. Celem działań pracowników ZHAP PG było zobrazowanie poszczególnych faz budowy murów i przedstawienie ich za pomocą rekonstrukcji konkretnych etapów na krótkim odcinku muru. Cel ten osiągnięto na ciągu północnym, w którym pokazano poszczególne fazy budowy i podwyższania muru, przy zachowaniu powierzchni skutych, związanych z powstaniem nowożytnej zabudowy przy murach. Ponadto Massalski wykonał projekt rekonstrukcji Baszty Latarnianej, w którym zawarł odtworzenie jej najwyższej kondygnacji, która nie zachowała się do dzisiejszych czasów, oraz dachu.

Rys. 4. Niezrealizowany projekt odbudowy Baszty Latarnianej, opracowany przez dra inż. arch. Ryszarda Massalskiego w 1973 roku [archiwum PWKZ]

Plany zawierały również częściową odbudowę murów kurtynowych w pobliżu baszty, co miało na celu pokazanie fazy historycznych przekształceń i nadanie im waloru edukacyjnego. Plany te zrealizowano tylko częściowo. Zrekonstruowano lico murów (mające znamiona dwóch faz budowy fortyfikacji) oraz ceglane arkady podpierające chodnik obronny. Pominięto za to krenelaż oraz sam chodnik obronny, co sprawiło, że idea projektanta jest obecnie nieczytelna. Ponadto w tym momencie arkady te wykorzystywane są jako altanka śmietnikowa, co stoi w sprzeczności z ideą Massalskiego. Podobnie baszta nie została zrekonstruowana do końca. Efektem jest obraz trudny do zrozumienia dla przeciętnego obserwatora. Zwraca natomiast uwagę styk nieprawidłowo zrekonstruowanego lica, wykonanego w latach 50. i bardziej zgodnego z pierwotnym kształtem lica z lat 70.

Pogarszający się stan murów obronnych skłonił urząd Miejskiego Konserwatora Zabytków (dzisiejsze Biuro Miejskiego Konserwatora Zabytków) w Gdańsku w 2004 r. do podjęcia działań zmierzających do ich konserwacji. W tym samym roku wykonano analizę stanu obecnego murów obronnych z rysunkową i schematyczną inwentaryzacją wszystkich ich odcinków. Na podstawie tych badań do dalszych prac wybrany został fragment ciągu zachodniego wraz z Basztą Latarnianą. Fragment ten uznano za najcenniejszy odcinek murów obronnych Głównego Miasta i zarazem najbardziej obiecujący odcinek przyszłej rekonstrukcji. Wybór wynikał ze stosunkowo dobrego stanu zabytków, obecności chodnika dla pieszych na obszarze dawnego międzymurza oraz terenów zielonych w miejscu dawnej fosy. Pomimo możliwości spełnienia idei Massalskiego dotyczącej Baszty Latarnianej i przynależnych jej murów kurtynowych, żadne decyzje w tej sprawie nie zapadły.

W latach 2005-2006 w ramach programu rewitalizacji zachodniego ciągu murów obronnych Gdańska zorganizowano cykl kompleksowych prac konserwatorskich [Oniszczyk 2012]. Przeprowadzono badania archiwalne i architektoniczne oraz inwentaryzację całego kompleksu z użyciem techniki skanu laserowego. Następnie wykonano wykopaliskowe badania archeologiczne wokół częściowo zrekonstruowanego fragmentu tej części fortyfikacji. Zlecił je Narodowy Instytut Dziedzictwa, a przeprowadzono je pod kontrolą zespołu architektów z Politechniki Gdańskiej.

Wykopaliska prowadzone były od 17 lipca do 21 września 2006 r. Wykopy otwarto wzdłuż muru od strony ulicy Latarnianej oraz przy Baszcie Latarnianej od stron placu im. Dariusza Kobzdeja. Aby odsłonić tzw. mur niski, czyli zewnętrzny pas średniowiecznych murów miejskich, otwarto także wykop na terenie samego placu. Ustalono szczegółowo przebieg historii wznoszenia oraz przebudowy tej części fortyfikacji. W toku badań wykazano, że nie było podstaw do zbudowania zaproponowanych przez Massalskiego arkad ostrołukowych, ponieważ nie występowały one w tym miejscu. Wprawdzie badacz przeprowadził wcześniej badania złożone z wykopów sondażowych, jednakże były one zbyt płytkie, by osiągnąć średniowiecznych fundamentów, a obecną dzisiaj rekonstrukcję oparto na zastosowaniu jako wzoru muru nowożytnych kamienic. Badania archeologiczne ukazały pozostałości pieców, zagłębień piwnicznych oraz latryn z różnych okresów czasowych. Ślad po II wojnie światowej wyznacza warstwa pożarowa na głębokości jednego do dwóch metrów pod poziomem gruntu. Po wojnie teren został wyrównany za pomocą gruzu i zagospodarowany [NID, Maszynopis].

Rys. 5. Rozwarstwienie chronologiczne zabytku [opracowanie własne]

2.2. Stan zachowania Baszty Latarnianej

Obecny stan murów obronnych wskazuje kilka problemów konserwatorskich. Pierwszym z nich jest stopniowo postępujące niszczenie struktury muru, dotyczące zarówno części oryginalnej, jak i tej zrekonstruowanej po wojnie. Proces ten spowodowany jest czynnikami atmosferycznymi oraz porastającą konstrukcją roślinnością. Zaskakujące, że najlepiej czynniki atmosferyczne znoszą części autentycznego, pierwotnego muru. Niewiele gorzej zachowują się fragmenty zrekonstruowane w latach 50., a ze względu na niskiej jakości cegły i zaprawę najgorzej warunki te znoszą najnowsze części konstrukcji, odbudowane w latach 70. Kolejnym problemem jest użytkowanie muru i terenów mu przyległych, oraz ich ekspozycja na ludzi. Jako przykład mogą posłużyć dwa garaże samochodowe znajdujące się w najniższej części Baszty Latarnianej, lub śmietniki znajdujące pod arkadami zrekonstruowanymi wzdłuż wewnętrznego lica muru, czy sezonowo stawiane pod murami szalety. Te niekorzystne zjawiska sprawiają, że potencjalnie ciekawa trasa wycieczkowa wzdłuż fortyfikacji obronnych może wywrzeć negatywne wrażenie na zwiedzających. Większym zagrożeniem dla fortyfikacji jest stopniowe dążenie do zmiany zagospodarowania przedpola murów obronnych, do którego dostęp uzyskano po II wojnie światowej. Jednym z przykładów tego procesu jest projekt teatru na przedpolu ciągu południowego. Decyzja o jego budowie podjęta została kilka lat temu, początkowo jako pomysł rekonstrukcji historycznej szkoły fechtunku z funkcją teatru, jednakże z czasem ideę tę rozwinęto do zabudowy o znacznej kubaturze. Wielokrotne protesty opóźniają realizację projektu, ale nie zatrzymują całkowicie prac nad nim [Przyłęcki 1987]. W środowisku konserwatorskim istnieją pomysły odbudowy niektórych części fortyfikacji, jednak opierają się one często na niewystarczających informacjach co do ich oryginalnej formy. Do takich historycznych budowli zalicza się m.in. bramy ciągu południowego Głównego Miasta na zakończeniach ulic Zbytki i Słodowników. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego dopuszcza ich rekonstrukcję, ponieważ dane archeologiczne i historyczno-architektoniczne wskazują na ich pierwotną obecność w tych miejscach, jednakże z powodu braku szczegółowych danych o ich wyglądzie, obecne projekty ich rekonstrukcji nie są zadowalające, co odkłada na bok dyskusję na temat ich realizacji.

Rys. 6. Ubytki w cegle oraz stan zanieczyszczenia murów od strony ulicy Latarnianej
[opracowanie własne]

Rys. 7. Elewacja południowo-zachodnia z widokiem na Basztę i otwory maculcowe w murze [opracowanie własne]

Rys. 8. Widok ogólny na fragment muru i Baszty Latarnianej od strony ul. Latarnianej. Widoczna jest rynna, która nie spełnia swojej funkcji. Po prawej stronie fotografii widoczne są fragmenty konstrukcji po stropach [opracowanie własne]

3. PODSUMOWANIE

Przeprowadzone badania w postaci analizy literatury, oglądu omawianej przestrzeni oraz inwentaryzacji obiektu, wskazują na to, że na przestrzeni czasu Baszta Latarniana była integralną częścią miasta i pełniła różnego rodzaju role, od pierwotnego przeznaczenia obronnego po funkcje mieszkalne. Oprócz tych rozpoznań przeprowadzona została zabytkoznawcza analiza wartościująca. Wykazała ona, że obiekt posiada wysoki poziom autentyczności. Ze względu na błędy konserwatorskie jej integralność jest na średnim poziomie, jednak dzięki oryginalnie zachowanym elementom Baszta Latarniana posiada ogromną wartość historyczno-naukową. Przy odpowiedniej wrażliwości obserwatora wartość historyczno-emocjonalną można określić jako wysoką. Niestety obecnie wartość użytkowa obiektu jest na poziomie niskim. Istniejące na całym świecie realizacje udowadniają, że nawet tak zaniedbany obiekt, który nie jest łatwy do adaptacji może nabrać nowej funkcji i być w pełni wykorzystywany nie tylko w ramach działań o charakterze edukacyjnym. Ze względu na swą lokalizację, omawiany zabytek leży w obszarze turystycznym i stanowi ważny punkt na trasach zwiedzania. Z pewnością działania w kierunku zwiększenia jego atrakcyjności przełożyłyby się bezpośrednio na zyski finansowe dla lokalnych przedsiębiorców

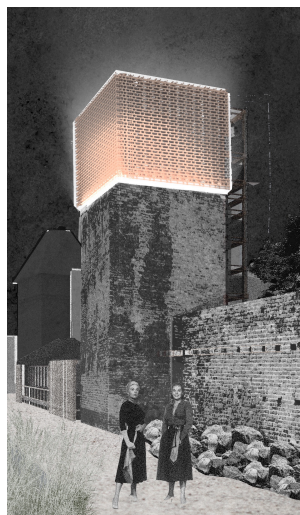
i miasta. W przypadku Baszty Latarnianej należałoby mówić nie tylko o rewitalizacji jednej budowli, ale i całego otoczenia.

Przy wybranej metodzie rewitalizacji zabytku należy wziąć pod uwagę zalecenia konserwatorskie, które określają problemy, takie jak: usunięcie zanieczyszczeń (w postaci glonów, graffiti i brudu całego zabytku), uzupełnienie ubytków, usunięcie koszy na odpady (które znajdują się we wnękach arkad), zlikwidowanie dwóch garaży samochodowych, obecnie już niefunkcjonujących.

Następnie trzeba odpowiedzieć sobie na pytanie dot. istniejącej restauracji oraz arkad. Z powodów ekologicznych lepszym rozwiązaniem od rozebrania będzie ich wykorzystanie. W kontekście wyboru formy należy rozważyć to, czy zabytek należy odbudować zgodnie z badaniami z lat 70. XX w., czy też sprawnie wykorzystać nowoczesne formy i materiały, które nie zaburzą odbioru bryły i będą jednocześnie czytelną wskazówką pokazującą pierwotny wygląd baszty. Powołując się na Kartę Wenecką i ustalenia z II Międzynarodowego Kongresu, warto przypomnieć, że „Nie powinno się przeprowadzać rekonstrukcji zabytku. [...] Niedopuszczalne jest umieszczanie wiernych kopii elementów budynku w miejsce oryginalnych” [Wikipedia 2022].

Nowa koncepcja powinna sprawić, aby obiekt mógł funkcjonować jak najdłużej w trakcie dnia i wzbogacać atrakcyjność miejsca. W związku z tym zaproponowałabym przekształcenie Baszty Latarnianej w wieżę widokową. Wówczas byłaby ona obiektem, który skupiałby w sobie znaczenie symboliczne, wartość edukacyjną oraz rekreacyjną. Łączyłaby ona Stare Miasto z Nowym oraz nawiązywałaby do pierwotnego przeznaczenia. Z kolei użycie drewna byłoby korzystne pod kątem ekologii, pozwoliłoby na odróżnienie nowych elementów od autentycznej tkanki. Materiał ten pasowałby też do średniowiecznego obiektu. Kompleksowe opracowanie projektu wraz z rozwiązaniami zagospodarowania terenu mogłoby przyczynić się do ograniczenia problemów z odprowadzaniem wody deszczowej. Do tego mogłyby być wykorzystane m.in. suche ogrody deszczowe wraz z roślinnością. Ze względu na obecny chaos kompozycyjny w tym miejscu, dodanie światła do dobudowanej konstrukcji nie tylko nawiązałoby metaforycznie do nazwy, ale sama Baszta Latarniana mogłaby uczytelnić układ budynków w tym obszarze i przekształcić się z niewidocznego zabytku w ważny punkt orientacyjny miasta.

Baszta Latarniana w Gdańsku jest wyjątkowym obiektem, który zasługuje na poważny namysł.

Rys. 9. Propozycja adaptacji Baszty Latarnianej
[Behance 2022, opracowanie własne]

LITERATURA

- Omilanowska M., 2018, *Budowanie nad Bałtykiem, studia z architektury i sztuki Gdańska, Pomorza i Żmudzi*, Fundacja terytoria książki, Gdańsk.
- Oniszczyk-Rakowska A., 2006, Sprawozdanie z badań archeologicznych średniowiecznych obwarowań Głównego Miasta w Gdańsku – stanowisko Plac Kobzdeja/ul. Latarniana, 17.07-21.09.2006, Warszawa, maszynopis w archiwum NID i OT NID w Gdańsku.
- Przyłęcki M., 1987, *Miejskie fortyfikacje średniowieczne na Dolnym Śląsku. Konserwacja i ekspozycja 1850-1980*, Warszawa.
- Szmygin B. (red.), 2010, *Ochrona, konserwacja i adaptacja zabytkowych murów: Trwała ruina II: problemy utrzymania i adaptacji*, Lubelskie Towarzystwo Naukowe, Politechnika Lubelska, Polski Komitet Narodowy ICOMOS Lublin, Warszawa 2010, s. 45-52.
- Tajchman J., Jurecki A., 2020, *Historia technik budowlanych: fundamenty, rusztowania, mury, więźby, sklepienia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Badania architektoniczne murów obronnych Głównego Miasta Gdańska. Ciąg zachodni – fragment od ulicy Św. Ducha do ul. Szerokiej, Warszawa – Gdańsk 2005, maszynopis w archiwum Narodowego Instytutu Dziedzictwa (NID), Oddział Terenowy w Gdańsku.
- Oniszczyk A., *Fragment murów obronnych Głównego Miasta*, <https://zabytek.pl/pl/obiekty/gdansk-fragment-murow-obronnych-glownego-miasta> (dostęp: 20.12.2022).
- Medievalheritage 2022, *Gdańsk – Miejskie mury obronne*, <https://medievalheritage.eu/pl/strona-glowna/zabytki/polska/gdansk-miejskie-mury-obronne> (dostęp: 05.01.2022).
- Wikipedia, 2022, https://pl.wikipedia.org/wiki/Karta_Wenecka (dostęp: 26.10.2022).

Behance, 2022, <https://www.behance.net/gallery/147997951/Adaptacja-Baszy-Latarnianej-w-Gdansk/modules/836019547>.

**GOALS AND METHODS OF REVITALIZING THE RENAISSANCE
FORTIFICATIONS OF GDAŃSK DURING THE REVITALIZATION OF
LIGHTHOUSE TOWER**

Summary

The aim of the research on the Lighthouse Tower in Gdańsk is, to draw attention to the forgotten monuments and their problems. The analyzes carried out on the basis of materials from the NID and the literature show that the facility, despite a number of negligence, has a high value. Additionally, the original street grid and the foreground are visible. The whole research led to considerations on introducing life to historic architecture in such a way that the function would be beneficial in the scale of the city, harmonized with the surroundings and the historical tissue of the building. Therefore, adaptation or reconstruction? In the search for a solution for the Lantern Tower, the most important thing is the context and analysis of the entire area, so that the object comes back to life.

Keywords: the Lantern Tower, monument, adaptation, permanent ruin, function